

HATIRALARLA SIBYAN MEKTEPLERİ

Doç. Dr. Abbas ÇELİK*

ÖZET

“Sıbyan Mektepleri” geleneksel öğretim kurumlarımızdan biridir. Bu kurumlar, başta dini bilgiler olmak üzere temel eğitim veren yerlerdir. Çocuk buraya giderek imân, ibadet ve ahlâk bilgilerini alır. Bu okulların gelenekselleşmiş bir öğretim şekli vardır. Okula başlama, dersler ve okul disiplini gibi hususlar bu kurumlarda benzer uygulamalara sahiptir. Bütün yapılanlara bakıldığında bu uygulamaların bir eğitim değerine sahip olduğu görülür.

Anahtar Kelimeler: Sıbyan Mektebi, eğitim-öğretim, disiplin, mektebe başlama

ABSTRACT

Children Schools with Memories

“Sıbyan Mektepleri/Children Schools” are one of the our traditional instruction institutions. These institutions are basic education places, first of all religious informations. Children learns belief, worship, and moral information by coming there. Training of the school has a traditional teaching way. Beginning of the school, lessons and school discipline etc. have a similar applications in these institutions. Consequently, these applications to have been dealt with educational value.

Key Words: Sıbyan Mektebi, education- instruction, discipline, beginning of the school

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Bölümü Öğretim Üyesi.

1. Giriş

Yetişkinler kendilerine daha öncekilerin aktardığı kültür değerlerini yeni yetişen nesillere aktarırlar. Kültürün aktarılması işi ailede başlar, okul ve hayatın diğer alanlarıyla devam eder. Toplum değerlerinin aktarılmasında okulun önemi inkar edilemez.

Dinî değerler kültürel değerlerin en önemlilerinden biridir. Sıbyan mektepleri geçmişte temel dinî değerlerin çocuklara aktarıldığı bir öğretim kurumudur. Çünkü bu mekteplerde aktarılan değerlerin başında bilhassa bunlar yer almaktadır.

İslâm'ın ilk dönemlerinden beri çocukların eğitim ve öğretimiyle ilgilenilmiştir. Hicretten bir asır sonra çocukların öğretimi için oluşturulmuş okulların ortaya çıktığı görülmektedir. İslâm dünyasında ortaya çıkan ve çocuklara yönelik öğretim yapan ilk kurumun adına "küttab" denmiştir. Türkler Müslüman olduklarında bu kurumları hazır buldular. Çocuklarını bu okullara göndererek gerekli bilgileri almasını sağladılar. Türkler bu yerlere "mektep" adını verdiler.

Osmanlılar döneminde adına "daru't-ta'lim, taş mektep, mahalle mektebi, sıbyan mektebi" gibi adlar verilen bu okulların çok yaygın olduğu bilinmektedir. Her Müslüman aile, çocuğunu bu okullara göndermeyi bir dini vecibe olarak kabul etmiştir. Çünkü çocuk dini yaşantısını sürdürebilecek temel bilgileri almak durumundadır. Adına daha çok sıbyan mektebi denen bu kurumlar temel dinî bilgilerin verildiği yerlerdir. Çocuklar bu okulda Kur'an'ı Kerim'i okumayı, ibadette yeteri kadar okuyacağı sure ve dua ezberler ve adına genel bir ifadeyle ilmihal denen İslâm'ın iman, ibadet ve ahlâk esaslarını öğrenirdi. Sıbyan mekteplerinde bunlara ek olarak yazı öğretildiği de olurdu.

Uzun yıllar çocuk eğitimi için yegane kurum olma özelliğini koruyan bu okullar, 1924 yılına kadar varlıklarını resmen sürdürmüşlerdir.

Bu çalışmada sıbyan mekteplerindeki olup bitenler, bu okullara gidip, burada yaşadıklarını daha sonra yazıya dökenlerin anlattıklarına dayanarak verilecektir. Böylece bu öğretim kurumları ile ilgili bilgiler, özel yaşantılar aracılığı ile daha ayrıntılı bir şekilde, ortaya konmaya çalışılacaktır.

2. Sıbyan Mekteplerinin Fiziki Yapısı ve Konumu

Sıbyan mektepleri her mahallede bulunurdu. Bu mekteplerin diğer adının 'mahalle mektebi' oluşu bundan dolayıdır. Ayrıca taş mektep de denirdi. Bu adı almasının sebebi de yapıldığı inşaat malzemesindendi. Sıbyan mektepleri genelde

bir camii yakınında ya da camii müştemilatı içerisindeydi. Bunlar medrese, türbe ve imaret gibi yapılardan oluşmaktaydı. Genelde bir vakıf tarafından maddi ihtiyaçları karşılanırdı. Sıbyan mektebi içinde bulunduğu grubun mimari özelliklerini taşırdı. Yahya Kemal Beyatlı'nın gittiği mektep, Üsküb'ün bir tepesi üzerindeki Sultan Murat Camii'nin hemen arkasındaydı¹. Sıbyan mekteplerine özel adlar verildiği de olurdu. Muallim Naci'nin okuduğu mektebin adı 'Fezziye' idi². Mektepler genelde buldukları mahallenin adını alırlardı.

3. Sıbyan Mekteplerinde Öğretime Başlama

Okula genelde beş-yedi yaşlarında sonbahar mevsiminde başlanırdı. Çocuğun okula gönderilmesi kararı okula başlama şenliklerine kadar çocuktan saklanırdı. Bunu hem çocuğa sürpriz yapmak hem de çocuktaki okul ve hoca korkusunu bastırmak için yaparlardı. Çocuktaki hoca korkusu bilindiğinden, okula başlayacağı zamanlarda mahallenin mektep hocası okula başlayacak çocukla özel iletişim kurarak bu korkuyu yenmesi için ona yardımcı olurdu³.

Mektebe başlama törenleri ailelerin sosyoekonomik durumuna göre değişirdi. "Aile fakir ise çocuk aile büyüğü birinin elini tutarak okula götürmesi ve hocaya teslim edilmesiyle tamamlanırdı. Aile büyüğü hocaya çocuğun öğretiminde dikkatli olması istirhamında bulunurdu. Orta halli aileler çocuklarını giydiren; çocuk erkek ise fesi, kız ise saçlarına elmas, inci gibi süslemeler, boynuna şal ve kılaptanlı bir cüz kesesi takılırdı. Akraba ve dostlarla birlikte mektebe gidilir, çocuk derse başlatılırdı. Hocanın duasından sonra mektepteki çocuklara ikişer; üçer, hoca, mubassır ve kalfaya birkaç mecidiye mendile bağlı olarak takdim edilirdi. Eğer çocuk zengin aileye mensup ise mektebe 'Amin alayı' ile başlanırdı. Mektebe başlama töreninden önceki Cuma günü, küçüğün manevî kudretine gönülden inanılmış bir velinin türbesini ziyaret etmesi, ihmal edilmez, adetlerdendi. Bu veli, çoğu zaman, İstanbul için Eyüp Sultan'dı. Anadolu'nun en uzak kasabalarında, sadece Anadolu'da değil, üç kıta üzerine yaygın imparatorluğun her köşesinde, manevî kudretine gönül bağlanmış Tanrı Erenleri vardı. İlim irfan hayatına başlayan yavrunun bunlardan birisinin

¹ Yahya Kemal , Çocukluğum, Gençliğim, Siyasî ve Edebî Hatıralarım, İstanbul Fetih Cemiyeti, 3. Baskı, İstanbul, 1986, s. 21.

² Muallim Naci, Ömer'in Çocukluğu, Haz. Osman Sevir, Bilge Kültür Sanat Yayınları, No: 146, İstanbul, 2005. s. 31.

³ Ahmet Rasim, Falaka, Hamid Matbaası, İstanbul, 1927. s. 12.

türbesine giderek, bilgi aşkına sahip olması, cehaletten kurtulması, ilmine değer verilen insan olması duası, ilk ders gününün ilham huzuru idi⁴.

Zengin aileye mensup çocuk okula başlayacağında mektep hocasına bilgi verilir. Hoca da mektep çocuklarına ertesi gün "Amin" töreni olacağını haber verir, güzel elbiselerini giyerek mektebe gelmelerini tembihlerdi. Amin alayı mektep çocukları ve "ilahiciler" adı verilen 9-10 kişilik öğrenci grubundan oluşmaktaydı. İlahi grubu özel olarak yetiştirilir belli günlerde görevlerini yerine getirirlerdi. Bunlar mektep kortejinin en önünde üçer kişilik sıra halinde bulunurlardı. Bunların arkasında "Aminci" adı verilen rengarenk elbiseli, ikişer ikişer sıralı mektep öğrencileri yürüyerek okula başlayacak çocuğun evine giderlerdi⁵.

"Mektebe başlama töreni aile için sayılı günlerdendi. Merasime bütün aile fertleri davet edilirdi. Çocuk giydirilir, kuşatılır, fesine elmaslar, nazar takımları takılırdı. Boynuna sağ omuzdan sol tarafa kıymetli bir şal bağlanır, sol omuzdan sağ tarafa hamaili olarak kadife üzerine sırma işlemeli cüz kesesi asılırdı. Bu cüz kesesine ailenin en değerli manevî hatırası olan En'am-ı Şerif konurdu. Çocuk evden çıkarken, büyüklerin ellerini öper, hayır dualarını alırdı. Anneler için bugün, en mutlu gündü.

Mektep alayı görüldüğünde çocuk dışarı çıkardı. Orada onu bekleyen fenerlerle süslü faytona binerdi. Ara sıra başını çevirip arabasını takip edecek çocuklara karşı çocuksu bir gururla kurur dururdu. Mektebe başlayacak çocuk bir tane ise yanı başına akrabadan yahut konu komşudan birinin aynı yaşta bulunan çocuğu, karşısına da aile fertlerinden biri otururdu. Sonra araba hareket eder ve gayet ağır bir yürüyüşle sevk edilirdi.

Arabanın hareketiyle (ilahici başı) alayın önüne geçer ve çocukluğa mahsus dik bir sesle ilahiye başlardı. İlahici başı çocukların en çok makam aşinası virde aşinası olduğu için koronun yönetimi ona aitti. Binaenaleyh kah birinci sıranın sağ tarafında bulunur kah en öne geçip arka arka yürürdü. İlahilerin her iki mısrasında ilahiciler durur ve aminçiler (Amin) diye bağırdı⁶.

Mektebe başlama törenlerinde bir başka binek Midilli cinsi, küçük boylu bir attı. Atın eğeri sırma ve haşalarla bezenirdi. Atın yanında iki hizmetli bulunurdu.

⁴ Cemal Kutay, "Mektebe Başlarken", Sohbetler, Sayı: 3, Şubat, 1969, s. 96-101.

⁵ Tahiru'l-Mevlevi, "Mektebe Başlama Merasimi", Mahfel, Mahfel Mecmua-i İslâmiyesi, Dinî, İlmî, Edebî, İçtimaî, C.4, Sayı: 42, Rebiu'l-Ahir, 1342, s. 113, 114. Ahmet Rasim, a.g.e., s. 48, 53, 57-59.

⁶ Kutay, a. g. m., s. 101

Bunlar atı sağından solundan tutarlardı. Başında elmasları, boynunda şalı, cüz kesesi ile, önde bir rahle üzerine çocuğun mektep minderi konulurdu. Mektebin bevvab adı verilen hademesi rahleyi, yani üzerinde çocuğun kitabını, defterini koyacağı sırayı başına alır, bevvabın omzuna birkaç arşın mintanlık kumaş asılırdı. Arkada, mektebin baş kalfası yürürdü. Baş kalfa bilhassa okula yeni başlayan çocuklar için en önemli kişi idi. Ailelerin, ev çatısının altından yeni çıkan yavrularına hususi ilgi göstermesi için baş kalfaya rica ve hediye vermeleri, adeta gelenekleşmişti.

Çocukların temiz kalbi ile dilenen dilekler Allah katında kabul olacağı inancından dolayı, vatanın huzur ve sükunu için dua edilir, şiirler okunurdu. Bunlar hep ilahi şeklinde okutturulurdu. Alayı izleyenler duaya iştirak eder, Allah zihin açıklığı versin, inşaallah memlekete, devlete, ailene hayırlı, alim, fazıl, büyük adam olursun niyazı esirgenmez, maşallah denilir, alayın önündeki aile reisi tebrik edilirdi.

Sivastopol harbi sırasında bestelenmiş bir şiir uzun zaman ilahiler arasında söylenegelmiştir. Bu rengarenk ve pür ahenk alayın geçtiği cadde ve sokaklardan geçenler durur, kahvehanelerde oturanlar kalkar, dükkanında çalışanlar işini bırakır, evinde çalışanlar meşguliyetlerini terk eder; pencerenin önüne ve kafesin arkasına koşar, gözlerinde sevinç gözyaşları, dudakları manevi tebessümle dolu olarak alayın geçişini seyredirdi. Seyredenler kendi çocuklarının da böyle bir törenle okula başlaması için gıpta ederdi. Seyreden çocuklar da mekteplerine böyle başlama arzusu duyardı.

Amin alayı önceden alınmış karar doğrultusunda bazı mahalleleri dolaşıp gezindiği yerlerde öğrenme arzusunu yenileyip, artırdıktan sonra döner; toplantı evinin kapısı önünde durur, orada da ilahiler okunup (Gülbank) denilen dua yapılırdı⁷.

Amin alayı eve döndüğü sırada evde önemli kişilerden ve aile fertlerinden oluşan misafirlere şerbet ve kahve dağıtılırdı. Sonra çocuk köşede oturan mektep hocasının önüne götürülür, diz çöktürülürdü. Yıldızlı elifbadan alfabe ile birlikte hilaller de öğretimin ayrılmaz araçlarındandı. Hilaller pirinç, bafon (alüminyum), gümüş hatta altından yapıлып zenginlik düzeyine göre her çocuğa bunlardan alınırdı. Çocuklar bunları harfleri takip için kullanırlardı. Hoca efendi 'eüzübesmele'den sonra "Ya Rabbi kolaylaştır, güçleştirme. Ya Rabbi öğretimi hayır ile tamamlat" mealindeki "Rabbi yessir" duasıyla öğretime başlar, harfleri, heceleri ve noktalarla hareketleri sırasıyla okuyup okuttuktan sonra (Ya Rabbi ilmimi artır) manasındaki duayla dersi

⁷ Tahiru'l-Mevlevi, a. g. m., s. 115.

bitirirdi. Sonra mürekkebe bandırılmış bir parça şeker yalattırılırdı. Hocanın duasından sonra baba girişi 'eti senin kemiği benim' ifadesiyle başlayan kısa bir konuşma sonrası öğrenciyi hocaya teslim ederdi⁸.

Bu işlemlerden sonra amin alayı mektebe dönerdi.

"Alay, mektep kapısına varınca ilahici başı olan güzel sesli çocuk:

Allah, Allah bir Allah,
Ahlâk, iman ver Allah,
El açtık, dua ettik,
Akıl, izan ver Allah.

Hu diyelim, huuu diye "gülbank*" çeker, bütün çocuklar bir ağızdan huuu diye iştirak ederler, küçüğün aile büyüğü elinden tutarak, Hoca Efendinin huzuruna götürür, elini öptürürdü". Aile, kendi imkanlarına göre hazırlattığı yemeği tablalar içinde okula gönderir, yeni öğrencinin arkadaşlarına ikram ederdi⁹.

Amin töreni bir seyirlik faaliyet olarak algılanırdı. Bu tören sırasında mektepte okuyan çocukların yakınları ve mahalle sakinleri seyir için mektebe kadar gelip yapılanları izlerlerdi¹⁰.

4. Sıbyan Mekteplerinde Eğitim-Öğretim

Sıbyan mektepleri genelde tek sınıftan oluşmaktaydılar. Fakat iki sınıflı olanlar da vardı. Dershane geniş dört köşe bir divanhane, arkasında tabanı divanhaneye göre biraz daha yüksek mihrap biçiminde camekanlı bir sofası vardı. Dershanede çocuklar yerde minder üzerinde diz üstü otururlardı. Önlerinde üzerine alfabelerini koydukları rahle ya da sıra bulunurdu. Dershaneler genelde mahalleden mahalleye değişen öğrenci sayısına sahipti. Çoğunlukla bu sayı yirmi beş-otuz öğrenciden oluşmaktaydı. Bazı mekteplerde üst tabaka çocukları dershanenin farklı bir yerinde otururlardı¹¹. Sofada hocanın rahlesi ve pöstekisi seriliydi. Hocanın rahlesi üzerinde divit, kitaplar ve sopalar vardı. Sıbyan hocaları genelde yaşlı olurlardı. Ölen hocanın yerini bu işi yapabilecek çocuğu varsa o doldururdu. Yoksa yeni bir muallim tayin edilirdi. İki sınıflı mekteplerin bir sınıfı diğerine göre daha üst seviyedeydi. Üst

⁸ Kutay, a. g. m., s. 102.

* Gülbenk olarak da söylenir. Yüksek sesle hep bir ağızdan okunan şey veya söylenen söz demektir.

⁹ Beyatlı, a.g.e., s. 23, 24; Halit Ziya Uşaklıgil, Kırk Yıl, İstanbul Matbaacılık ve Nakliyat T.A.Ş., İstanbul, 1936, C. I, s. 2; Cemal Kutay, a. g. m., s. 96-103.

¹⁰ Ahmet Rasim, a. g. e., s. 53.

¹¹ Beyatlı, a. g. e., s. 24, 25.

düzeydeki sınıfı muallimi evvel, diğerini muallim-i sani idare ederdi. Sıbyan muallimleri başlarına yeşil sarık sararlardı. Tek sınıflı mekteplerde muallim-i sani yerine kalfalar bulunurdu. Kalfalar oradan oraya koşar, her tarafa yetişir, karalamaları yoklar, rengarenk yaz-sil kâğıtlarını mühürler, çocuklar derslerini ezberlemezler de işi oyuna çevirirlerse kulaklarını çekerlerdi. Kalfalar eve gidip gelmede çocuklara yardımcı da olurlardı. Kıdemli öğrencilerden kalfaya yardımcı seçildiği de olurdu¹². Mekteplerde bir de mubassır bulunurdu. Bu kişiye günümüzdeki güvenlik görevlisi adı verilen görevli olarak bakılabilir. Bir de yukarıda da geçtiği gibi hizmetli görevini yapan bevrap bulunmaktaydı.

Derslere sabah erkenden başlanırdı. Öğle yemeği için ara verilir ve ikinci sonrasında derslere son verilirdi. Dersler Kur'an'ı Kerim'i okuma ve bazı sureleri ezberleme üzerinde yoğunlaştırılırdı. Öğrenciler devamlı sallanarak aldıkları dersi hep bir ağızdan teganni ile okurlardı. Sesler kulakları rahatsız edecek bir tondaydı. Hep bir ağızdan 'vav' üstün 've' diyerek derse hazırlanırdı. Dersini dinletmek isteyen talebe, önce kalfaya dersi dinlettikten sonra hocanın önünde otururdu. Cüzünü yahut yaprağını hoca efendinin önündeki sıranın üzerine koyardı. Kalfa da onun yanı başına gayet tetik bir şekilde diz çökerdi. Çünkü talebe yanıldıkça mutlaka değnek kalfanın omzuna inerdi.

Mektepte okumaya geçmek önemliydi. Alfabe tamamlandıktan sonra Kur'an okumaya Amme Cüzünden başlanırdı. Okulda Kur'an-ı Kerim'e saygı öğrenciye öğretilen ahlâkî davranışların önemlilerinden biriydi. O, ele alınacağında ve yerine koyulacağında öpülüp alına götürülürdü. Bu hareket üç kere tekrar edilirdi. Bu okumada fergab* faslı, güç devrenin bitmesi demektir. Çocukların bu kısma gelmesini ilgi ile takip eden kalfa, yani bugünkü anlamıyla yardımcı öğretmen, "küçük öğrencisi fergap der demez, başındaki fesini çıkarır veya öğrencinin fesi arkadan bir öğrenci tarafından kapılırdı. Sırmalı cüz kesesini başından geçirir, bir elinden kendisi, bir elinden bevrap tutarlar en kalabalık yerlerden geçirerek evine götürürlerdi. Başında sırmalı cüz kesesi ile mini mini yavrunun adeta büyümüş, alim tavrı içinde geçtiğini görenler dururlar, maşallah derler, severler, hayır dua ederlerdi. Evde ise bir sevinç bir haykırmalar, gözyaşlarına sarılı neşe sesleri arasında yavru kucaklanır, sevilir, kalfaya, bevvaba bahşişler, himmetinin minneti olarak armağanlar gönderilir, aile reisi

¹² Muallim Naci, a. g. e., s. 35, 36, 42; Uşaklıgil, a. g. e., s. 23; Beyatlı, a. g. e., s.24, 25.

bütün emeği geçenlere ayrıca teşekkür ederdi¹³". Sıbyan mekteplerinde ders düzeyine göre üç aşmalı öğrenci grupları vardı. İlk grup henüz okumaya geçmemiş "elifbacılar", ikinci grup okumayı sökmeye çalışan "cüzcüler" ve son grup okumaya geçmiş "Mushafçılar" dan oluşmaktaydı¹⁴. Ayrıca mekteplerde hafızlığa çalışan öğrenciler de vardı.

Kur'an öğretiminin ileri safhalarında tecvit okutulurdu¹⁵. Kur'an öğretimi hatim yapılarak (Kur'an-ı Kerim'i baştan sona kadar okuma) son bulurdu¹⁶. Okul değiştirme durumunda öğrenci yeni okulun hocası tarafından test edilir ve gösterilen ders yerine uygun bir seviyede ise öğrenci derse kaldığı yerden devam ederdi¹⁷.

Hem Beyatlı hem de Uşaklıgil hatıralarında bu mekteplerde Türkçe ders görmediklerini söylüyorsalar da belki bu ifade kitap olarak doğru olabilir. Fakat sözlü olarak bilhassa Perşembe günü öğleden sonra ilmihal bilgileri verilir, namaz sureleri ezberlenir ve mektep ertesi günü bir gün öğrenime ara verirdi. Beyatlı mektepte peygamberlerle ilgili bilgiler aldığını bizzat ifade etmektedir. Bu bilgiler ilmihal* bilgileridir. Belki o mektepte çocukların ellerine Türkçe ilmihal kitapları verilmemektedir. Ama çocuklar için hazırlanmış çok sayıda ilmihalin varlığı bu kitapların mekteplerde öğrencilere okutulduğunun kanıtı olsa gerekir.

Muallim Naci, evinde ağabeyi tarafından İlmihal okutturulduğunu söylemektedir. Ayrıca bir ilmihalin bizzat adını da vermektedir. Birgivi Risalesi adını taşıyan bu risale çocuk mekteplerinden ziyade halk için hazırlandığı söylenebilir. Çocuk ilmihallerinden biraz daha genişçedir. Bu durum okulda verilen bilgilerin pekiştirilmesi olarak da yorumlanabilir. Belki bazı mekteplerde ders kitabı olarak da

¹³ Muallim Naci, a. g. e., s. 47.

¹⁴ Ahmet Rasim, a. g. e., s. 104, 105.

* 'Fergab' ifadesi 'İnşirah Suresi'nin son ayetinin son kelimesinden alınmıştır. Okuma düzeyindeki çocuk Alfabeyi bitirip harfleri ve hareketleri tanıdıktan sonra, okumaya geçerdi. Okuma metni Kur'an-ı Kerim'den seçilirdi. Çocuk 'Amme' cüzünden başlayarak hatimle son bulan bir okuma süreci yaşardı. Okumaya tam geçiş, Amme cüzünde bulunan İnşirah Suresinin bitirilmesi olarak kabul edilirdi. Bu aşamada yukarıda anlatılan tören yapılırdı.

¹⁵ Kutay, a. g. m., s. 103-104; Uşaklıgil, a. g. e., s. 24.

¹⁶ Muallim Naci, a. g. e., s. 32.

¹⁷ Ahmet Rasim, a. g. e., s. 45.

* O dönemde çocuklar için yazılmış çok sayıda ilmihal kitapları bulunmaktadır. Bunlardan birini kaynak olarak, çocuklara öğretilen ilmihal konularını burada vermek istiyorum:

Allah'a İman, Peygamberlere İman, İman ve İslâm, Din ve Millet, İmanın Farzları, İslâm'ın Binası, E'fal-ı Mükellefin (Farz, Vacip, Sünnet, Müstehap, Mubah, Haram, Mekruh, Müfsit.), İtikat ve Amel, Abdest (Farzları, Sünnetleri, Mekruhları, Müfsitleri.), Gusül (Farzları, Sünnetleri.) Namaz (Farzları, Vacipleri, Sünnetleri, Mekruhları, Müfsitleri.), Zekatın Farzları, Haccın Farzları, Orucun Farzları. Bkz. Halil, Fevaidu'l-Etfal, İstanbul, 1312 (1895).

kullanıldığı da olmuştur. İlmihal, her Müslüman ailenin kitap dolabında bulunan önemli kitaplardan biridir.

Sıbyan mekteplerinde ya da bu sırada yazı dersleri de verilmektedir. Bu ders Hüsn-ü Hat olarak adlandırılmaktadır. Verilen bilgilere bakıldığında çeşitli yazı türleri öğretilmektedir. Muallim Naci mektepte sülüs yazı çalışması yaptığını söylemektedir¹⁸.

Mektepte muallim tek hakimdir. Onun dediğinden başka bir şey olması mümkün değildir. Muallim hem sayılan hem de korkulan biridir. Her zaman eli öpülür, saygı ifade eden davranışlar gösterilirdi. İlk başta rahlesi üzerindeki sopa, yanı başında duvara asılı falaka onun heybetini artıran görüntülerdi. Sınıf disiplinini sağlama da onun işidir. Bunun için çeşitli yollar denerdi. Bunların başında azar, kulak çekme, sopayla vurma ve falakaya yatırma gelirdi. Öyle zannedildiği gibi falaka tek ceza yolu değildi. Çok aşırı yaramazlık durumlarında ve büyük öğrencilere uygulanırdı. “Uygulanış şekli, ayakların bağlanarak yukarıya kaldırılması ve sopa ile ayak tabanlarına üçer kere şiddetlice vurulması şeklindeydi. Fakat bu cezanın uygulanışı hocadan hocaya değişmekteydi. Falakanın olumsuz davranışları caydırıcı olma bakımından etkili olduğu da ifade edilmektedir. Ahmet Rasim falakanın farklı şekillerde uygulandığını söylemektedir. Hafifi mest veya potin üzerine, az ağırı çorap, ağırı yalın ayak, daha ağırı ıslak ayak ve pek ağırı da zincirli falakadan ibaretti¹⁹”.

Yukarıda da değinildiği gibi kalfalar da kulak çekme gibi cezalar verebiliyordu²⁰. Okula devam çok önemliydi. Devamsızlık eden öğrenci ertesi gün mektebe gitmekten korkardı. Çünkü hocanın konuyla ilgili olarak kendini sorgulayacağını bilirdi²¹.

Mektebe üç-dört sene devam edilirdi. Cuma günleri ve dinî bayramlarda mektep tatil edilirdi. Ramazan ayı boyunca mektep uzun tatile girerdi. Burada çok dikkat çekici bir durum var. Okula başlama, okumaya geçme dönemlerinde bazı törenler yapılmasına rağmen hatıralarda mezuniyet törenlerinden hiç bahsedilmemiştir. Önceki törenlerin olması bir bitirme töreninin olacağını hatıra

¹⁸ Muallim Naci, a. g. e., s. 31, 32, 37.

¹⁹ Ahmet Rasim, a. g. e., s. 112.

²⁰ Beyatlı, a. g. e., s. 24, 25, 26; Muallim Naci, a. g. e., s. 33, 39.

²¹ Muallim Naci, a. g. e., s. 34.

getiriyorsa da eldeki bilgilerde buna rastlanmamıştır. Çocukların yaz mevsiminde okula gitmeyerek ailelerine yardımcı olurlardı²².

Sıbyan mekteplerinde bazı günlerde kır gezilerinin yapıldığı görülmektedir. Bunlardan biri hıdrellez gününde yapılırdı. Çocuklar evlerinde kuzu, dolma, pilav ve tatlı yaptırılırdı. Bunlar gezi yerine götürülür, mektep arkadaşlarıyla birlikte yenirdi. En iyi sofralar hoca, kalfa ve hoca yakınlarına sunulurdu. Bazı mekteplerde bu yiyecekler mektep vakfı tarafından öğrenciye verilirdi. Yemek öncesi ve sonrasında öğrenciler diledikleri gibi oyun oynayarak gezinin tadını çıkarırlardı²³. Bir de bazı mekteplerde senede bir kere yine mektep vakfı aracılığı ile bir giysi bohçası da verilirdi. Bu bohçada takke, entari, don, örme kuşak, çorap ve merküp (Ayakkabı) bulunurdu²⁴. Hatıralardan anlaşıldığı kadarıyla öğretim masrafı olarak velilerden bir şey istenmemekteydi. Çünkü mekteplerin finansını vakıflar üstlenmiş durumdaydı. Ama çeşitli bahanelerle mektep görevlilerine hediyeler verilirdi*. Ayrıca kutsal gün ve gecelerde hocalara tepsilerle baklavalar hediye olarak gönderilirdi²⁵.

Öğrenciler muallimlerden çok korksalar da onlara şaka yapmaktan geri kalmazlardı. Hoca Abdest için dışarı çıkınca öğrenci yakalamış olduğu bir kuşu sıranın üstündeki hoca kavuğunun altına koyardı. Hoca dönüşünde kavuğu kaldırıncı kuş uçar hoca sinirlenirdi²⁶.

5. Sonuç

Müslümanlar çocuklarının temel dini bilgiler almasını bir dinî görev olarak algılamışlar ve önem vermişlerdir. Bunun için her mahallede bir sıbyan mektebi inşa etmişlerdir. Bir cami bir mahalle için ne kadar değerli ise bir mektep de yaklaşık o kadar değerli görülmüştür. Aileler hem kız çocuklarını hem de erkek çocuklarını birlikte bu mekteplere göndermişlerdir. Fakat kız ve erkek çocukların mektepleri bazen ayrı olarak da düşünülmüştür. Mektepte öğretim ağırlıklı olarak Kur'an ve İlmihal olarak verilmiştir. Fakat okulun bulunduğu yere bağlı olarak farklı başka

²² Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, Eser Matbaası, İstanbul, C. I-II, 1977, s. 84.

²³ Ahmet Rasim, a. g. e., s. 67-70.

²⁴ Ahmet Rasim, a. g. e., s. 79.

²⁵ Beyatlı, a. g. e., s. 26, 27.

²⁶ Muallim Naci, a. g. e., s. 38.

* Hediye gönderme şekli ve zamanının yöreye göre değiştiği söylenebilir. Meselâ bazı yerlerde 'Amme Cüzü' okunduğunda son ayet olan 'Ya leyteni küntü turaba' ayetini okuyan çocuk sözünü bitirdiğinde 'bir çift çoraba' denir; çocuğun hocaya hediye olarak bir çift çorap getirmesi hatırlatılırdı.

derslere de rastlanmaktadır. Okula başlama, okumaya geçme sırasında yapılan törenlere bakıldığında çocuk psikolojisine dikkat edildiği görülmektedir. Bu yapılanlar çocuğun okul korkusunu giderme ve arkadaşlarıyla kaynaşmasını kolaylaştırma konularında acemi öğrenciye yardımcı olmaktadır. Çocuk bu okulu bitirdiğinde temel dini bilgilerle donatılmış olarak meslek hayatına hazırlık aşamasına gelecektir. İsteyen öğrenci medreseye de devam edecektir.